

Agnieszka Tarnowska

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

BUDŻETY WIEJSKICH GOSPODARSTW DOMOWYCH W DOBIE KRYZYSU

RURAL HOUSEHOLD BUDGET IN THE CRISIS AGE

Słowa kluczowe: budżety gospodarstw domowych, ludność wiejska, kryzys ekonomiczny

Key words: household budget, rural population, economic crisis

Synopsis. Polska gospodarka znajdująca się w latach 2007-2008 w fazie ożywienia długo broniła się przed niekorzystnym wpływem światowego kryzysu gospodarczego. W 2009 roku uległy jednak pogorszeniu wskaźniki makroekonomiczne – dynamika PKB i stopa bezrobocia. Gospodarstwa domowe odczuły skutki spowolnienia rozwoju gospodarczego. Na wsi liczącej obecnie coraz więcej mieszkańców, objawy kryzysu były łagodne. Świadczy o tym przeprowadzona w pracy analiza wyników badań budżetów wiejskich gospodarstw domowych z lat 2006-2009.

Wstęp

Globalna gospodarka przeżywa obecnie kryzys zapoczątkowany wiosną 2007 r. na amerykańskim rynku kredytów hipotecznych. Źródłem tego kryzysu w ujęciu mikroekonomicznym była konsumpcja przekraczająca możliwości dochodowe, rosnące zadłużenie gospodarstw domowych wynikające z bieżącej konsumpcji oraz moralne przyzwolenie na niespłacanie długów [Dziedzic 2009].

Kryzys finansowy przeniósł się wkrótce do tzw. sfery realnej gospodarki. Rozprzestrzeniając się jesienią 2008 r. na kraje Azji i Europy spowodował zmniejszenie produkcji i importu. W wymiarze społecznym ujawnia się we wzroście bezrobocia, spadku dochodów gospodarstw domowych i zmianach w strukturze spożycia. Niekorzystnym zjawiskiem ekonomicznym towarzyszy strach ludzi przed utratą pracy i oszczędności, przed obniżeniem stopy życiowej i problemami ze spłatą kredytów [Słaby 2009].

Polska gospodarka jak dotąd nie poddawała się kryzysowi. Pierwsze jego oznaki w postaci spowolnienia dynamiki wzrostu PKB, pojawiły się w Polsce w IV kwartale 2008 roku. Nadal wysoki w tym czasie popyt konsumpcyjny, kontynuowanie inwestycji przedsiębiorstw i realizacja projektów współfinansowanych przez Unię Europejską (na kwotę około 32 mld zł) złagodziły jego wpływ na polską gospodarkę [Domański 2009]. W krytycznym 2009 roku, gdy dynamika globalnego PKB sięgnęła -2,2% w stosunku do roku poprzedniego, w Polsce dynamika PKB była dodatnia. Odnotowano jednak wzrost bezrobocia w odniesieniu do 2008 r. [Monitoring banków 2010]. Zatem skutki kryzysu mogły być odczuwalne dla polskich rodzin, zwłaszcza tych najbiedniejszych i żyjących na wsi.

Cel i metodyka badań

W artykule dokonano pionowej analizy budżetów wiejskich gospodarstw domowych w Polsce w latach 2006-2009. Celem analizy była ocena czy skutki światowego kryzysu gospodarczego wpłynęły na warunki życia rodzin zamieszkujących polską wieś, czy zetknęły się one z niekorzystnymi zjawiskami ekonomicznymi i społecznymi opisanymi we wstępie. Źródłem danych były materiały GUS pochodzące głównie z badań budżetów gospodarstw domowych, a także dane charakteryzujące obszary wiejskie w Polsce.

Charakterystyka ludności wiejskiej

Obszary wiejskie w Polsce zajmowały w 2008 r. 93,2% powierzchni kraju i zamieszkiwało je 14,8 mln ludzi, tj. 38,9% ogółu populacji. W odróżnieniu od miast saldo migracji było dodatnie (wynosiło 2,6 na 1000 ludności). Liczba ludności wiejskiej w wieku 15 lat i więcej sięgająca w 2008 r. 11,9 mln wzrosła w ciągu czterech lat o 245 tys., tj. o 2,1%. Jednocześnie zwiększała się też na wsi populacja osób bezrolnych, a udział ludności związanej z prowadzeniem gospodarstwa rolnego zmniejszył się w 2008 r. do 42,8% (tj. o 7,6% w porównaniu z 2004 r.). Łączna liczba pracujących na wsi wzrosła do ok. 3,5 mln (było ich o 7,1% więcej niż w 2004 r.) przy utrzymującej się niższej niż w miastach stopie bezrobocia [Charakterystyka obszarów... 2010]. Według Bazy Danych Lokalnych [2011] kształtowała się

ona na poziomie 17,6% w 2004 r., obniżyła do 7,0% w 2008 r., by w roku kolejnym wzrosnąć do 8,0%.

Dane na rysunku 1 dotyczą pracujących na wsi według faktycznego miejsca pracy bez podmiotów do 9 pracujących, łącznie z szacunkową liczbą pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie. Wynika z niego, że dominującym zajęciem osób zamieszkujących tereny wiejskich jest rolnictwo, które wraz z leśnictwem, łowiectwem i rybactwem skupia ponad 60% pracujących tam osób, tj. niewiele ponad 2 mln ludzi. Z danych wynika, że związanych z rolnictwem jest nadal ponad 5 mln mieszkańców wsi w wieku 15 lat i więcej. Zatem ok. 3 mln stanowią pracownicy małych gospodarstw rolnych, osoby samodzielnie prowadzące

indywidualne gospodarstwa rolne oraz pomagająca im młodzież ponadgimnazjalna. Ta część społeczności wiejskiej ma niestabilny status pracowniczy, a co się z tym wiąże również niepewne źródło dochodów.

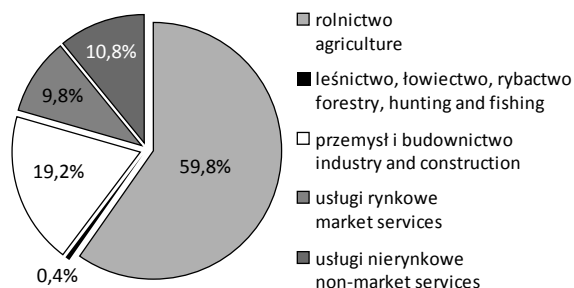
Badanie budżetów gospodarstw domowych wyodrębnia obok innych grupę gospodarstw domowych rolników na podstawie kryterium przeważającego dochodu z gospodarstwa rolnego. Powyższe obserwacje dowodzą, że gospodarstw domowych na wsi utrzymujących się głównie z rolnictwa jest coraz mniej, a rośnie tam populacja osób bezrolnych. Dalsze rozważania dotyczyć będą wszystkich gospodarstw domowych zamieszkujących tereny wiejskie niezależnie od źródła uzyskiwanego dochodu.

Analiza budżetów wiejskich gospodarstw domowych

Rozchody netto w budżecie wiejskich gospodarstw domowych przewyższały przychody netto w każdym badanym roku (tab. 1). Oznacza to, że wartość oszczędności po stronie przychodowej była niższa od oszczędności po stronie rozchodowej. Zatem mieszkańcy wiejskich gospodarstw domowych większe kwoty przeznaczali na spłatę zaciągniętych pożyczek i kredytów bądź zakup lub remont majątku niż otrzymywali zwrotu z lokat bankowych, ze sprzedaży papierów wartościowych i wyprzedawanego majątku rzeczowego. Konsumpcja przekraczająca możliwości dochodowe była jednym ze źródeł kryzysu finansowego w Stanach Zjednoczonych. W przypadku badanych gospodarstw to również miało miejsce w sferze finansowej, przy czym zadłużenie utrzymywało się w latach 2006-2009 na względnie stałym poziomie. Rozchody netto przewyższały przychody netto o 2,0-2,4%. W sferze realnego obrotu pieniędzmi nominalny dochód rozporządzalny przewyższał wydatki w całym analizowanym okresie o 9,6% w 2006 roku do 14,7% w 2009 roku. Ten wzrost pozostał bez wpływu na relację oszczędności przychodowych i rozchodowych, co oznacza, że gospodarstwa domowe na wsi nominalnie były coraz bardziej zadłużone. Udział oszczędności przychodowych w przychodach netto zmniejszył się z 29,2% w 2006 r. do 27,5% – w 2009 r. Udział oszczędności rozchodowych stanowiących w 2006 roku 36,9% rozchodów netto, wzrósł w 2007 roku do wysokiego poziomu 39,2% i ostatecznie osiągnął 38,0% rozchodów netto w 2009 roku.

Ogólnopolski wskaźnik udziału oszczędności netto w dochodach rozporządzalnych gospodarstw domowych potwierdził, że Polacy najmniej środków finansowych przeznaczali na oszczędności w 2009 roku. W tym samym okresie odnotowano również najniższą dynamikę wzrostu nominalnego dochodu rozporządzalnego wiejskich gospodarstw (106,4% w porównaniu do 2008 roku). W latach poprzednich przekraczała ona 112,2%. Znamienne – przy stale rosnących dochodach ze źródeł wymienionych w tabeli 1, jedynie dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie zmniejszył się w latach 2008-2009 w stosunku do lat poprzednich. Jego niestałość, obok innych czynników sprawia, że nie jest on dla gospodarstw domowych żyjących na wsi głównym źródłem dochodu rozporządzalnego i jego udział w tym dochodzie maleje. Pomimo to, trzy wskazane w tabeli 1 źródła dochodu stanowią łącznie coraz większą część dochodu rozporządzalnego wiejskich gospodarstw domowych.

Wzrost dochodów umożliwił większe wydatki. W 2007 roku dochody mieszkańców wsi rosły o ponad 1/3 szybciej niż wydatki. Tempo wzrostu wyrównało się rok później i w obu przypadkach obniżyło się ponad dwukrotnie w 2009 roku. Najważniejszymi pozycjami po stronie wydatków w gospodarstwach domowych na wsi były żywność i opłaty mieszkaniowe. Niezależnie od objawów

Rysunek 1. Struktura pracujących na wsi wg rodzajów działalności w 2008 roku

Figure 1. Structure of people working in the country by type of activity in 2008

Źródło: opracowanie własne na podstawie Charakterystyka obszarów... 2010

Source: own study based on Charakterystyka obszarów... 2010

Tabela 1. Wybrane dane o budżetach, strukturze dochodu rozporządzalnego i strukturze wydatków wiejskich gospodarstw domowych w Polsce
Table 1. Selected data on budgets, disposal income and expenditure structure of rural household in Poland

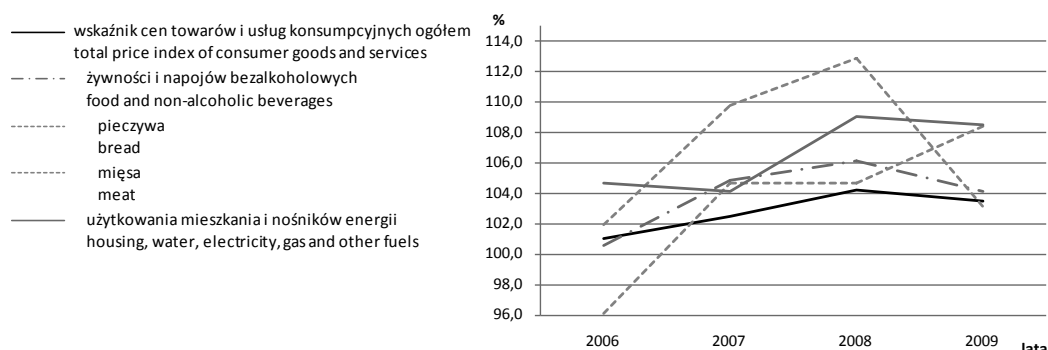
Wyszczególnienie/Specification	Lata/Years							
	2006		2007		2008		2009	
	[zł]/ [PLN]	[%]	[zł]/ [PLN]	[%]	[zł]/ [PLN]	[%]	[zł]/ [PLN]	[%]
Przeciętne miesięczne przychody w zł na 1 osobę w gospodarstwach domowych/ Average monthly receipts in zlotys per capita in households								
Przychody netto/Net receipts	930,97	x	1051,74	x	1165,17	x	1225,76	x
Dochód rozporządzalny, w tym:/Available income, of which:	659,29	100,0	744,44	100,0	835,85	100,0	889,18	100,0
– z pracy najemnej/from hiredwork	259,52	39,4	312,39	42,0	384,36	46,0	416,50	46,8
– z emerytury/from retirement pays	132,90	20,2	139,76	18,8	152,55	18,3	166,52	18,7
– z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie/from private farm in agriculture	92,98	14,1	111,38	15,0	106,11	12,7	105,99	11,9
	485,4	73,6	563,53	75,7	643,02	76,9	689,01	77,5
Udział oszczędności netto w rozporządzalnych dochodach gospodarstw domowych [%]*/ The share of net savings in available incomes of households in %*								
	x	7,5	x	6,1	x	7,8	x	3,3
Przeciętne miesięczne rozchody w zł na 1 osobę w gospodarstwach domowych/ monthly outgoings in zlotys per capita in households								
Rozchody netto/Net outgoings	953,27	x	1073,08	x	1192,04	x	1250,41	x
Wydatki, w tym na/Expenditures, of with:	601,64	100,0	652,87	100,0	735,23	100,0	775,18	100,0
– żywność i napoje bezalkoholowe/food and non-alcoholic beverages	192,59	32,0	204,79	31,4	219,46	29,8	228,10	29,4
– użytkowanie mieszkania i nośniki energii/housing, water, electricity, gas and other fuels	112,09	18,6	112,19	17,2	133,99	18,2	147,53	19,0
Wskazane wydatki razem/Presented expenditures altogether	304,68	50,6	316,98	48,6	353,45	48,1	375,63	48,5
Przeciętne miesięczne spożycie w kg na 1 osobę w gospodarstwach domowych/ Average monthly consumption in kg per capita in households								
Pieczywa/Bread	6,45	x	6,12	x	5,89	x	5,65	x
Mięsa/Meat	5,85	x	5,82	x	6,00	x	5,95	x
Wyposażenie gospodarstw domowych w dobra trwałe użytkowania w % ogółu gospodarstw wiejskich/ Equipment of households with durable goods in % of total rural households								
Komputer osobisty z dostępem do internetu/Personal computer with access to the Internet	x	15,5	x	23,4	x	33,6	x	42,8
Samochód osobowy/Passanger car	x	58,2	x	61,6	x	63,5	x	65,8

* dane ogólnopolskie/data for whole country

Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw... w 2006-2009, Monitoring banków... 2005-2010
 Source: own study based on Budżety gospodarstw... w 2006-2009, Monitoring banków... 2005-2010

kryzysu gospodarczego ich udział w wydatkach ogółem zmniejszał się stopniowo aż do 2009 roku, nadal stanowiąc blisko połowę tych wydatków. W 2008 i 2009 r. znacząco zwiększyły się wydatki gospodarstw domowych ponoszone na opłaty za użytkowanie mieszkania i nośniki energii. Przyczyną tego stanu były podwyżki cen opłat mieszkaniowych, a zwłaszcza cen nośników energii (rys. 2).

Wysoka inflacja przyhamowała również dynamikę wzrostu wynagrodzeń. Jej negatywne skutki najbardziej były odczuwalne w 2008 i 2009 roku, kiedy realnie obniżyła poziom wynagrodzeń na wsi kolejno o: 4,2 i 3,5%. Na wzrost wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych wpłynęły głównie podwyżki cen żywności i energii, a także osłabienie złotego utrzymujące się od lipca 2008 roku. Wysokie ceny artykułów spożywczych w badanym okresie znalazły odbicie w zmieniającym się poziomie spożycia żywności. Dotyczyło to głównie wahań w spożyciu droższych artykułów, których reprezentantem jest mięso. Jego ceny znacznie wzrosły w 2007 i 2009 roku (rys. 2) i w tych latach dało się zaobserwować

Rysunek 2. Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych

Figure 2. Price indexes for consumer goods and services

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ceny w gospodarce... 2006-2009

Source: own study based on Ceny w gospodarce... 2006-2009

zahamowanie i spadek jego spożycia w gospodarstwach domowych zlokalizowanych na obszarach wiejskich (tab. 1). Zmniejszenie spożycia chleba, który jest artykułem podstawowym, wskazywało na niewielką elastyczność cenową tego produktu. Niewiele miało wspólnego z jego ceną, a silniej zależało od zmian zachodzących w nawykach żywieniowych.

Zmieniający się stosunek dochodów do wydatków (od 1,10 w 2006 roku do 1,15 w 2009 roku) wskazuje na strategię przyjętą przez wiejskie gospodarstwa domowe w trudnym okresie, polegającą na odkładaniu wydatków. Nie dotyczy to dóbr trwałego użytku takich, jak komputer z dostępem do internetu i samochód osobowy. Gospodarstwa domowe na wsi są w te dobra coraz lepiej wyposażone i nie wydaje się, aby chciały zrezygnować ze zdobyczy cywilizacji ze względu na groźbę kryzysu. Bardziej skłonne są redukować spożycie droższych produktów żywnościowych niż pozbawiać się przedmiotów świadczących o wyższej pozycji społecznej.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badania budżetów gospodarstw domowych za lata 2006-2009 zauważono oznaki pogorszenia sytuacji bytowej wiejskich rodzin. Niewątpliwie miało to po części związek ze światowym kryzysem gospodarczym, ale jego oddziaływanie na wiejskie budżety domowe było łagodne. Wyniknęło zjawisko konsumpcji przekraczającej możliwości dochodowe, ale tylko w sferze finansowej i utrzymywało się ono na stabilnym poziomie. Bieżące wydatki konsumpcyjne nie przekraczały dochodów rozporządzalnych i co więcej nie odnotowano redukcji tych dochodów, a jedynie zahamowanie tempa ich wzrostu. Nieznacznie wzrosło bezrobocie, nieprzekraczając jednak poziomu sprzed akcesji Polski do Unii Europejskiej. Zmiany w strukturze spożycia w niewielkim stopniu wskazywały na pogorszenie warunków życia wiejskich gospodarstw domowych. Bezpośredni odczuwalny wpływ na poziom życia miały rosnące w 2009 roku ceny, głównie ceny paliw, nośników energii i opłat mieszkaniowych. Dla polskich rodzin te wydatki w połączeniu z zakupem żywności są najważniejszymi składnikami budżetu po stronie rozchodów.

Na wsi żyje coraz więcej ludności bezrolnej. Zmniejsza się udział dochodu z rolnictwa w przeciętnym dochodzie rozporządzalnym wiejskich rodzin. Jest on przy tym niestabilnym źródłem dochodu i w ostatnich badanych latach odnotowano jego zmniejszenie. Tempo wzrostu pozostałych dochodów jak też wydatków ponad dwukrotnie zmniejszyło się w 2009 roku. Zatem widać osłabienie popytu konsumpcyjnego, ale trudno jeszcze mówić o kryzysie, zwłaszcza, że stale zwiększa się odsetek gospodarstw wyposażonych w dobra trwałego użytkowania uważane do niedawna za dobra wyższego rzędu.

Zaniepokojenie wzbudza bierne podejście i niemożność spłacenia przez wiejskie gospodarstwa domowe zaciągniętych zobowiązań finansowych. Nominalne zadłużenie tej grupy gospodarstw wzrosło i stanowi blisko 40% rozchodów netto.

Literatura

- Bank Danych Lokalnych. [www.stat.gov.pl], 6.04.2011.
Budżety gospodarstw domowych w 2006-2009 r. GUS, Warszawa.
Ceny w gospodarce narodowej, informacje i opracowania statystyczne GUS za lata 2006-2009.
Charakterystyka obszarów wiejskich w 2008 r. 2010: GUS, US w Olsztynie, Olsztyn.
Domański D. 2009: Wykorzystanie funduszy Unii Europejskiej w Polsce w warunkach kryzysu. Wybrane aspekty funkcjonowania rynku finansowego w warunkach kryzysu. Wydawnictwo UMCS, Lublin, 88.
Dziedzic T. 2009: Ocena wpływu światowego kryzysu gospodarczego na stan sektora turystyki w Polsce. Maszynopis powielony, Instytut Turystyki, Warszawa.
Monitoring banków 2005-2010: Studia i analizy statystyczne GUS, Warszawa.
Slaby T. (red.). 2009: Reakcje polskiego konsumenta na kryzys gospodarczy. SGH, Warszawa, 7.

Summary

The Polish economy, which was in economic revival in the years 2007-2008, defended itself against the adverse impact of global crisis. In 2009, however, macroeconomic indicators, like GDP growth and unemployment rate have worsened. Households affected by the slowdown in economic growth. In rural areas, currently numbering more and more people, the symptoms of the crisis were mild. Evidence of this is the analysis of the rural household budgets survey results from the years 2006-2009 carried out at this work.

Adres do korespondencji:

mgr inż. Agnieszka Tarnowska
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej
ul. Komandorska 118/120
53-345 Wrocław
tel. (71) 368 07 58, 368 05 08
e-mail: agnieszka.tarnowska@ue.wroc.pl